

XVII. VE XVIII. YÜZYIL KIBRIS KADI SİCİLLERİ IŞIĞINDA İSLÂM AİLE HUKUKU AÇISINDAN MÜSLÜMAN-ZİMMİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ümit GÜLER*

Öz: 1571 ile 1878 yılları arasında yani yaklaşık üç asır Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalan Kıbrıs, demografik yapısı itibarıyla Müslüman-zimmî ilişkilerinin analizi için önemli veri tabanına sahip bir bölgedir. Nitekim bu durum incelenen Kıbrıs kadı sicillerinde de görülmektedir. Söz konusu kadı sicilleri adadaki Müslüman-zimmî ilişkilerine ışık tutmakla beraber Osmanlı dönemi İslâm hukuku uygulamaları açısından da çok değerli bilgiler barındırmaktadır. Dolayısıyla araştırmanın temelini 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 adet Kıbrıs kadı defteri oluşturacak ve bu makalede, Osmanlı Kıbrısındaki Müslüman ve zimmîler arasında meydana gelen ve şer'î mahkemeye intikal eden İslâm aile hukukuna dair meselelerin neler olduğu, söz konusu meselelere kadıların ne tür çözümler ürettiği, bu çerçevede İslâm hukukunun ne ölçüde tatbik edildiği üzerinde durularak değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İslâm Hukuku, Aile Hukuku, Osmanlı Hukuku, Müslüman-zimmî İlişkileri

Abstract

An Analysis of Muslim-Dhimmi Relations in the Light of the Records of Cyprus Law Courts in 17th and 18th Centuries in Terms of the Islamic Family Law

Cyprus, as a region which was under control of Ottoman Empire between 1571 and 1878 for 3 centuries, is a significant source to analyze Muslim-dhimmi (non-muslim) relations thanks to its demographic structure. This situation can also be seen on Qadi registers of Cyprus law courts. These aforementioned registers, in addition to shedding light on Muslim-dhimmi relations on the island, also contain so much priceless information in terms of practices of Islamic law in the Ottoman period. Therefore, 22 volumes of qadi registers in 17th and 18th centuries constitute the basis of this research and in this article an evaluation is going to be made by focusing on issues related to Islamic family law and submitted to Islamic courts that were occurred between Muslims and dhimmis in the Ottoman Cyprus, solutions generated for these cases by qadis, and within this scope the extent to which Islamic law were implemented.

Key Words: Cyprus, Islamic Law, Family Law, Ottoman Law, Muslim-dhimmi Relations

Giriş

Tarih boyunca birçok farklı medeniyete ev sahipliği yapmış olan Kıbrıs adası, içinde barındırdığı farklı etnik ve dini unsurlarla var

* Uludağ Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, umidguler@gmail.com

olagelmıştır. 1571'de başlayan Osmanlı hâkimiyeti ile beraber, Müslümanlar ve adada çoğunluğu oluşturan Hristiyanlar, yaklaşık 400 yıl boyunca beraber yaşamış, ticaret başta olmak üzere hayatın tabii seyri içerisinde birçok farklı sahada birbirleriyle temas halinde olmuşlardır. Osmanlı döneminde her ne kadar gayri müslimler belli oranda hukukî özerkliğe sahip olsa da, Müslümanlar ve gayri müslimler arasında meydana gelen hukukî meseleleri çözüme bağlamada şer'iyye mahkemeleri yegâne müracaat mercii olmuştur. Hükümlerde İslâm hukukunu esas alan bu mahkemeler, Osmanlı'nın muhtelif devirlerindeki hukukî, iktisadî, dinî, askerî, idarî ve içtimâî hayatı hakkında bize çok önemli bilgiler sunan siciller bırakmıştır.

Kadınların verdikleri ilâm, hüccet ve cezalarla, görevleri gereği tutukları çeşitli kayıtları ihtivâ eden defterlere *şer'iyye sicilleri*, *kadı defterleri*, *kadı divanı*,¹ *kadı sicilleri*,² *mahkeme defterleri*, *şer'iyye sicil defterleri*³ ve *zabt-ı vekâyi sicilleri* gibi isimler verilmektedir.⁴ Zaman zaman bunlardan *Osmanlı mahkeme kayıtları* veya *Osmanlı mahkeme sicilleri* diye de söz edilmektedir.⁵ Bu çalışmada daha çok *kadı sicilleri* ve *şer'iyye sicilleri* isimleri kullanılacaktır.

Kıbrıs kadı sicilleri ışığında, adadaki Müslüman-zimmî ilişkilerini, İslâm aile hukuku açısından tahlil etmek amacını taşıyan bu çalışmada, "Müslüman-zimmî ilişkileri" ifadesiyle, şer'î mahkemeye intikal eden ve taraflardan birinin zimmî, diğerinin Müslüman olduğu herhangi bir meseleye yönelik kadının hukukî uygulaması ya da verdiği hüküm kastedilmektedir. Araştırma dönemi olarak, adanın Osmanlılar tarafından 1571 tarihinde fethedilmesinden sonraki ilk iki asır olan, 17. ve 18. yüzyıllar belirlenmiştir. Bu yüzyılların seçilmesindeki temel sebep, bu dönemin adadaki ilk ve en eski şer'î mahkeme uygulamalarını, başka bir ifadeyle oradaki Tanzimat öncesi hukukî yapıyı yansıtmasıdır.

Genel olarak kadı sicilleri, Osmanlı dönemi İslâm hukuku ile ilgili devlet hafızası niteliğinde belgeler olup çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bilgiler, İslâm nazarî hukukunun belli bölge ve zamanlarda, ne düzeyde tatbik edildiği ya da pratiğe nasıl yansıdığı,

1 Uğur, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXXIX, s. 8.

2 Gedikli, Fethi, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, sy. 5, c. III, İstanbul 2005, s. 187.

3 Gedikli, "a.g.m.", s. 187.

4 Bayındır, Abdülaziz, *Şer'iyye Sicilleri-İslâm Muhâkeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1986, s. 1. Hâkim mahkemeye sicillât defteri vaz' edip vereceği ilâmât ve senedâtı hile ve fesâdden sâlim olabilecek muntazam bir sûrette ol deftere kayd ve tahrîr ve onun hıfzınâ dikkat ve i'tinâ eder. bk. Mecelle, md. 1814.

5 Gedikli, "a.g.m.", s. 187.

uygulamada karşılaşılan sıkıntı ya da aksaklıkların olup olmadığı vb. sorulara yönelik önemli veriler sunmaktadır. Bununla beraber, Kıbrıs kadı sicilleri, belli bir bölge ve zaman içerisinde yer alan Müslüman-zimmî hukukî ilişkilerini incelemek için oldukça elverişli bir mahiyet arz etmektedir. Nitekim Osmanlı Kıbrıs'ında gayri müslimler, zaman zaman dalgalanmalar olsa da, yaklaşık üçte bir oranında Müslümanlara göre daha fazla nüfusa sahiptiler. Zimmîler bu şekilde adanın çoğunluğunu oluşturmakla beraber, Müslümanlarla sosyal, ticarî ve ziraî konularda sıkı bir ilişki içerisindeydiler. Bu ilişkilerin gözlemlenebildiği önemli sahalardan biri de İslâm aile hukuku ile ilgili şer'î mahkeme kayıtlarıdır. Her ne kadar İslâm hukukuna göre Müslümanlarla gayri müslimlerin İslâm aile hukuku çerçevesindeki ilişkilerine yönelik birtakım sınırlamalar olsa da, İslâm'ın cevaz vermiş olduğu hususlar itibarıyla, bu gruplar arasında da ailevi ilişkiler meydana gelebilmektedir. Nitekim incelenen sicillerde Müslüman ve zimmîler arasında meydana gelen ve İslâm aile hukuku ile ilgili birçok örneğe rastlanılmıştır.

Bu incelemede Osmanlı Kıbrıs'ındaki söz konusu iki grup arasında meydana gelen ve şer'î mahkemeye intikal eden İslâm aile hukukuna dair meselelerin neler olduğu, vaki olan ihtilaflara kadıların ne tür çözümler ürettiği, bu esnada İslâm hukukunun⁶ tatbik edilip edilmediği ya da bunun ne ölçüde olduğu sorularına cevap aranacaktır. Araştırmanın veri tabanını 17. ve 18. yüzyılları kapsayan 22 adet Kıbrıs kadı sicili oluşturmaktadır.

A. Evlenme Akdi ve Hukukî Sonuçları

1. Nikâh (Evlenme Akdi)

İncelenen mahkeme kayıtları zimmî ve Müslümanlar arasında meydana gelen nikâh akidlerine dair çok az bilgi vermektedir. Nitekim söz konusu dönemde mahkemede icra edilen nikâh akdi sadece iki tanedir. Ancak bu, iki toplum arasında evliliklerin olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü nikâh akdi için mahkemeye başvurulmasa da evlilik boyunca veya sonrasında mahkemeye yansıyan bazı davalar, iki toplum arasında gerçekleşen evlilik ilişkilerini ortaya koymaktadır.⁷ Hatta

6 Ele aldığımız mahkeme kayıtlarındaki hükümleri ya da hukukî meseleleri tahlil ederken konu ile ilgili İslâm hukukundaki tüm görüşleri zikretmek yerine, ana hatlarıyla Hanefî mezhebindeki muteber görüşler belirtilecektir. Zira söz konusu dönemde kadıların, Hanefî mezhebinin en muteber görüşlerini tatbik etme gibi bir zorunlulukları vardı. Bilgi için makalenin Tefrik (Kazâi Boşanma) başlığına bakınız.

7 Mahkeme kayıtlarına yansıyan on yedi Müslüman-zimmî evliliği tespit edilmiştir. bk. KŞS-3-48/310; KŞS-3-66/435; KŞS-3-137/847; KŞS-4-95/227; KŞS-6-58/173; KŞS-6-112/326; KŞS-8-47/224; KŞS-10-21/58; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-11-78/264; KŞS-11-96/317; KŞS-13-62/199; KŞS-13-104/322; KŞS-13-116/360; KŞS-15-157/554; KŞS-21-84/231.

Müslüman ve zimmiler arasındaki evliliğin Anadolu coğrafyasına göre Kıbrıs adasında daha fazla olduğu söylenebilir.⁸

Nitekim İslâm hukukuna göre nikâh, esas itibarıyla tarafların ve şahitlerin iştirakiyle akdedilen medeni bir akid olduğundan dolayı, geçerli olabilmesi için resmi bir memurun veya bir din adamının huzurunda yapılması gibi bir şart söz konusu değildir.

Kayıtlara yansıdığı kadarıyla Müslüman ve zimmî taraflar arasında şer'î mahkeme tarafından icra edilen nikâh akidlerinin oldukça sınırlı olması, Müslümanların ve zimmilerin kendi aralarında meydana gelen nikâh akidlerindeki durumun ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya bağlı olarak 17. ve 18. yüzyıla ait tüm sicil kayıtları üzerinde yapmış olduğumuz taramada, şer'î mahkemece icra edilen ve taraflarını Müslümanların oluşturduğu nikâh akdi sayısı sadece üç olarak ortaya çıkmıştır.⁹ Taraflarını zimmilerin oluşturduğu nikâh akdi sayısı ise sadece bir tanedir.¹⁰ Belirttiğimiz gibi İslâm hukukuna göre nikâh akdinin geçerli olması için mahkeme tarafından icra edilmesi gibi bir zorunluluk yoktur. Ancak buna rağmen söz konusu rakamlar oldukça düşüktür. Kıbrıs'taki bu durumu daha iyi anlayabilmek için Osmanlı genelindeki nikâh akdi uygulamalarına kısaca göz atmakta fayda vardır.

Osmanlı'da nikâh kimi zaman bizzat kadı kimi zaman da mahalle imamı tarafından kıyılmıştır. Bununla beraber imamların her istendiğinde hemen nikâh kıyma gibi bir yetkileri yoktur. Öyle ki taraflar buldukları yer mahkemesinden nikâh için gerekli izni alıp, o din adamına hitaben bir izin kâğıdı (izinnâme) getirdiklerinde bu vazifeyi yerine getirmişlerdir. Ancak ifade edildiğine göre bu uygulama zaman zaman gevşemiş ve kadı izni olmadan da nikâhlar kıyılmıştır.¹¹ Os-

8 Konya ve Bursa kadı sicilleri üzerine yapılan araştırmalarda Müslüman-zimmî evliliklerine rastlanmadığı ifade edilmektedir. Konya için bk. Erten, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 46; İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yay., Ankara 2001, s. 18; Bursa için bk. Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998, s. 16; Karataş, Ali İhsan, *Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005, s. 42. 1612-1613 yıllarına ait İstanbul kadı sicilinde bir (Çiğdem, Recep, *The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Manchester the Department of Middle Eastern Studies, Manchester 2001, s. 263), 18. yüzyıl Üsküdar sicillerinde ise iki Müslüman-zimmî evliliği bulunmaktadır. (Erkan, Nevzat, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 239). Osmanlı toplumunda genelde Müslüman zimmî evliliklerine rastlanmamakla beraber zaman zaman bu evliliklerin meydana geldiği bilinmektedir (Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yay., İstanbul 2000, s. 20).

9 bk. KŞS-4-115/268; KŞS-4-197/456; KŞS-4-232/515.

10 bk. KŞS-11-97/321.

11 Aydın, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 1985, s. 87-90.

manlı daha sonraları denetimi sağlayabilmek amacıyla kadı huzurunda veya kadı izniyle kıyılmayan nikâhların varlığıyla ilgili bir ihtilaf meydana geldiğinde, mahkemelerin bu davaları görmesine izin vermemiştir. Böylece kadı izinsiz nikâhlar geçerli kabul edilmekle birlikte, nikâhın varlığıyla ilgili bir ihtilaf meydana gelince taraflar ihtilafı mahkemeye intikal ettiremez olmuşlardır. Nitekim bu tedbirin nikâh akdinin kontrol altında tutulmasına büyük oranda katkısının olduğu ifade edilmektedir.¹²

Osmanlı'da gerek yukarıda sözü geçen hususlar, gerekse idarî bakımdan kadıya bağlı imamların, kadıların rızası hilafına nikâh kıymalarının düşünülmemesi, gerekse de ailelerin nikâhların aleniyetini ve ispat kolaylığını temin için resmî bir kaydın olmasını istemeleri sebebiyle, nikâhların çoğunun ya kadı tarafından ya da kadı izniyle bir din adamı tarafından kıyıldığı ifade olunmaktadır.¹³ Ancak Osmanlı'da kadı tarafından verilen nikâh izinnamelelerinin şer'iyeye sicil defterlerine kaydedilme gibi bir zorunluluğu yoktur. Bununla beraber Kıbrıs şer'iyeye sicillerinin önemli bir kısmı da bugün mevcut değildir. Dolayısıyla bu noktada adadaki nikâh akidlerinin ne oranda şer'î mahkemeye ya da kadı izniyle kıyıldığını tam olarak tespit etmek pek mümkün gözükmemektedir. Ancak mevcut belgeler ışığında görülen o dur ki Osmanlı Kıbrıs'ında gerek Müslüman ve zimmîlerin kendi aralarında, gerekse Müslüman-zimmî evliliklerinde nikâh akidleri kadı huzurunda neredeyse hiç gerçekleştirilmemiştir.

Bu noktada Müslümanlar ve zimmîler arasında gerçekleşen 1138/1725 tarihli bir nikâh akdi örneğine bakılacak olursa bu sicil kaydında zimmî olan bir bayan ile Müslüman bir erkeğin nikâh maksadıyla mahkemeye başvurdukları görülür. İlgili davanın kaydı şöyledir:

*Trbiyodi mahallesinde sâkine Mariyo bint-i Tomazo nâm bıkr-i bâliğa tarafından vekil olduğu es-Seyyid Süleyman bin Davud ve Molla İbrahim bin Mustafa Efendi nâm kimesneler şahâdetleriyle şer'an vekâleti sâbit olan Abdurrahman bin Hüseyin makâm-ı kazâda Leşke'den Receb Ali nâm kimesneye Allâh'ın emr-i şerîfi ve Peygamber aleyhi's-salâtü ve 's-selâm şer'i'ati üzere 2900 [guruş] mihr-i mü'eccel ile tezvîc ve inkâh ol dahî tezevvüc ve kabûl eylediği bu mahalle şerh verildi.*¹⁴

12 Aydın, a.g.e., s. 94-95.

13 Aydın, a.g.e., s. 95.

14 KŞS-11-96/317. Diğer nikâh akdinin metni ise şöyledir: "Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Leşkoşa mahallâtından Karamanizâde mahallesinde sâkine ve zâtı ma'rîfet-i şer'iyeye ile ârifân Ömer Beşe bin Ali ve Mehmed Beşe bin İbrahim nâm kimesneler ta'rîfleriyle mu'arrefe olan Ağsa bint-i Artıyon nâm nasrâniyye meclis-i şer'de el-Hâc Mehmed bin Ali mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp ben nefsimi elli guruş mehr-i mü'eccel üzerine şer'i'at-i şerîfe muktezâsinca işbu mezbûr el-Hâc Mehmed'e tezvîc ve akd-i nikâh idüp ol dahî nefsi için vech-i meşrûh üzere tezevvüc ve kabûl eyledi dedikde gibbe't-tasdikî's-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu" (KŞS-13-116/360).

Bu belgede Müslüman bir erkek ile zimmî bir bayanın nikâh akdinin kadı tarafından kıyıldığı görülmektedir. Nitekim İslâm hukukuna göre Müslüman erkek ile ehl-i kitap kadının evliliği caizdir.¹⁵ Bu cevaz Kur'an-ı Kerim'de açıkça ifade edilmekle birlikte¹⁶ aksi durum, yani gayri müslim bir erkek ile Müslüman kadının evlenmesi haram kılınmıştır.¹⁷ Nitekim bu hükme muhalif olabilecek herhangi bir durum ne doğrudan ne de dolaylı olarak incelenen döneme dair mahkeme kayıtlarına yansımış değildir.

Bahis mevzuu olan nikâh akdi çerçevesinde nikâh akdinin unsur ve şartlarına kısaca bir bakmakta fayda vardır.

Hanefî hukukçularına göre evlenme akdinin rüknü irade beyanı, yani icap ve kabulden ibarettir.¹⁸ Vekâletle de bu işlem yerine getirilebilir.¹⁹ Nitekim ilgili akidde taraflardan olan evlenecek kızın bizzat bulunmayıp vekil aracılığıyla temsil ediliyor oluşu, istisnâ bir durum olmayıp Osmanlı toplumunda yaygın olan bir uygulamadır; bununla beraber bayanın bizzat mahkemede bulunması da gayet tabiidir.²⁰ Zira bir diğer nikâh akdi örneğinde zimmî kadın mahkemede bizzat kendisi bulunmuştur.²¹

Hanefî mezhebine göre evlenme akdinin in'ikat, sıhhat, nefâz ve lüzum olmak üzere dört grup şartı vardır. Bu şartlardan birine yönelik herhangi bir riayetsizlik söz konusu olduğunda muhtelif hukukî neti-

15 Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Çağrı Yay., İstanbul 1983, c. IV, s. 210; Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi-Şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, c. III, s. 458; Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkî el-Hanefî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdülmeccid Tu'me Halebî, Dârü'l-Ma'rîfe, Beyrut 1998, c. II, s. 8.

16 Maide 5/5. Ayet-i kerime şu şekildedir: "Bugün size temiz ve hoş şeyler helal kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size helal, sizin yiyecekleriniz de onlara helaldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerine kitap verilenlerden olan iffetli kadınlarla da mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmak üzere size helaldir."

17 Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 45; Kâsânî, *a.g.e.*, c. III, s. 465. Hristiyanlık'ta genel olarak farklı bir din mensubuyla evlenmek meşru olmamakla beraber bu yasaklama hem kadın hem de erkek için geçerlidir (Macmillan, Arthur Tarleton, *What Is Christian Marriage?*, Macmillan Co. Ltd., London 1944, s. 96 vd.). Yahudilik'te de bu yasaklama olmakla beraber bazı reformcu hahamlar Katolik mezhebinde olduğu gibi doğacak çocukların kendi dinlerine tabi olması şartıyla buna izin verirler (Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966, s. 376).

18 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Yay., İstanbul 1970, c. II, s. 15; Şa'bân, Zekiyyüddin, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, Câmîatu Karyunus, Bingazi 1989, s. 86; Hallâf, Abdülvehhâb, *Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Kalem, Kuveyt 1990, s. 22.

19 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 20; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 90.

20 Aydın, *a.g.e.*, s. 95.

21 bk. KŞS-13-116/360.

celer doğmaktadır.²² Şimdi söz konusu şartların ilgili dava kayıtlarıyla alakalı boyutlarına ana hatlarıyla temas edilecektir.

Hanefi hukukçularına göre genel itibariyle kuruluş (in'ikat) şartları evlenme ehliyeti, meclis birliği ve evlenme engelinin bulunmaması şeklinde ifade edilir.²³ Nitekim bunlardan evlenme engelini sıhhat şartı sayanlar da vardır.²⁴

Evlenme ehliyeti, nikâha gerek kendileri adına gerekse velayet ilişkisi çerçevesinde başkası adına iştirak edenlerin ehliyet için asgari şart olan temyiz gücüne sahip bulunmaları gerektiğini ifade eder.²⁵ Kuruluş şartlarından meclis birliği ise, tarafların irade beyanlarının araya başka bir iş veya icaptan dönüşü ifade eden bir davranışın girmediği aynı toplantıda ortaya konması anlamına gelir.²⁶ Kuruluş şartlarının üçüncüsü olan tarafların birbirleriyle evlenmelerine mani bir engelin bulunmaması şartı, devamlı ve geçici olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²⁷ Bunlardan devamlı olanlarını; kan, sıhrî ve süt (radâ) hısımlığı oluşturur.²⁸ Nitekim bunlar bizzat Kur'an tarafından yasaklanmıştır.²⁹

Geçici evlenme engelleri arasında ise din ayrılığı³⁰, dört kadınla evli olma, üçlü boşama, iddet süresi içinde bulunma, başkasıyla evli olma ve aynı anda iki hısımlı³¹ bir nikâh altında tutma gibi nedenler bulunmaktadır.³² Görüleceği gibi, bu hususlar açısından ilgili sicil kaydına bakıldığında İslâm hukukuna muhalif herhangi bir durumla karşılaşmamaktadır.

Bunlarla beraber söz konusu nikâh akdinde şahitlerin varlığını da görmekteyiz. Nitekim Hanefi hukukçularına göre nikâh akdi, hür, âkil, bâliğ, Müslüman iki erkek şahidin veya bir erkek, iki kadın şahidin huzurunda yapılmalıdır.³³ Bununla beraber evlenecek kadının ehli-

22 Kâsânî, *a.g.e.*, c. III, s. 325; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 90; Hallâf, *a.g.e.*, s. 24.

23 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 100-101.

24 Geniş bilgi için bk. Aydın, *a.g.e.*, s. 18.

25 Kâsânî, *a.g.e.*, c. III, s. 325; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 100; Hallâf, *a.g.e.*, s. 24.

26 Kâsânî, *a.g.e.*, c. III, s. 325; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 101; Hallâf, *a.g.e.*, s. 24.

27 Serahsî, *a.g.e.*, c. IV, s. 198 vd; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 140; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkühü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1985, c. IX, s. 6624.

28 Serahsî, *a.g.e.*, c. IV, s. 198 vd; Zuhaylî, *a.g.e.*, c. IX, s. 6625-6641; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 140; Hallâf, *a.g.e.*, s. 45-47.

29 Nisâ 4/23.

30 Daha önce de belirtildiği gibi bu engeli Müslüman kadının gayri müslim erkekle evlenmesi durumu oluşturur (Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 45; Kâsânî, *a.g.e.*, c. III, s. 465).

31 Örneğin iki kız kardeşle birden evlenmek gibi... Kadınlar arasında hangi derecedeki hısımlığın böyle bir evlenmeye engel olacağı hususundaki ölçü şudur: Evlenilmek istenilen kadınlardan birisi erkek olarak varsayıldığında diğeri ile evlenmesi yasak ise onların ikisini bir nikâh altında birleştirmek caiz değildir.

32 Zuhaylî, *a.g.e.*, c. IX, s. 6641 vd.; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 169-171; Hallâf, *a.g.e.*, s. 51-57.

33 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 28-29; Zuhaylî, *a.g.e.*, c. IX, s. 6562-6566; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 113-116.

kitap bir gayri müslim olması durumunda şahitlerin de ehl-i kitaptan olabileceği ifade edilmektedir.³⁴ Söz konusu nikâh akdinde gayri müslim şahitler bulunmamakla beraber üçten fazla erkek Müslüman şahidin mevcut olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Müslüman ve zimmîler arasında gerçekleşen bir diğer nikâh akdinde de gayri müslim bir şahide rastlanmamaktadır.³⁵ Ancak zimmîler arasında gerçekleşip mahkeme kayıtlarına yansımış olan tek nikâh akdi kaydında şahitler arasında gayri müslim bir tercüman bulunmaktadır.³⁶

İlgili nikâh akdinin İslâm hukuku açısından temel noktaları böyle olup Hanefî mezhebindeki teorik esaslara göre muhalif bir durum oluşturması söz konusu değildir. Nitekim daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı'da nikâhın kadı huzurunda ya da kontrolünde yapılması nikâhın unsurları ve şartlarıyla tam olmasının kontrolünü de sağlamaktaydı.³⁷ Mevcut belgelerde yeterli bilgi olmadığı için bu kontrol mekanizmasının Osmanlı genelinde olduğu gibi Kıbrıs'ta da tam olarak ne düzeyde uygulandığı görülememektedir. Ancak mevcut şer'î mahkeme kayıtlarının ışığında denilebilir ki söz konusu hususlarda İslâm hukukuna muhalif herhangi bir uygulama vuku bulunmamıştır.

2. Mehir

Hanefî hukukçularına göre mehir, bir kadının sahih bir nikâh akdi ile hak ettiği maldır. Fıkıh kitaplarında mehre "sadak", "sıdak", "saduka", "nihle", "alâik", "farîza" adları verildiği de kaydedilir.³⁸

İncelenen Müslüman-zimmî aile hukuku davaları içerisinde mehirin çokça dava konusu edilmiş olduğu görülmektedir. Mehrin tespiti-ne yönelik 1141/1729 tarihli bir nikâh akdi örneği şöyledir:

Cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karamanizâde mahallesinde sâkine ve zâtı ma'rifet-i şer'iyye ile ârifân Ömer Beşe bin Ali ve Mehmed Beşe bin İbrahim nâm kimesneler ta'rîfleriyle mu'arrefe olan Ağsa bint-i Artıyon nâm nasrâniyye meclis-i şer'de el-Hâc Mehmed bin Ali mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp ben nefsimi **elli gurus mehr-i mü'eccel üzerine** şer'at-i şerîfe muktezâsinca işbu mezbûr el-Hâc Mehmed'e tezvîc ve akd-i nikâh idüp ol dahi nefsi için vech-i meşrûh üzre tezevvüc ve kabûl eyledi dedikde gibbe't-tasdikî's-şer'î mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.³⁹

Hanefî hukukçuları açısından mehir, nikâhın şartlarından değil neticelerinden biridir. Dolayısıyla akid esnasında mehir kararlaştır-

34 Meydânî, *a.g.e.*, c. II, s. 6; Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dâri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdad 1982, s. 347; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 114.

35 bk. KŞS-13-116/360.

36 bk. KŞS-11-97/321.

37 Aydın, *a.g.e.*, s. 90.

38 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 10

39 KŞS-13-116/360.

tırılmamış olsa da, bu akdin oluşmasına zarar vermez. Kadın böylesi durumlarda ya da mehrin verilmeyeceği akid esnasında açıkça söylenmiş olan durumlarda dahi emsal mehre hak kazanır.⁴⁰ Mehrin miktarı ve ne zaman ödeneceği kadınla erkek arasında olan anlaşmaya göredir; bu konuda Müslüman kadınla ehl-i kitap kadın arasında herhangi bir fark yoktur.⁴¹ Mehir doğrudan doğruya kadının malıdır; diğer mallarında olduğu gibi onda da dilediği gibi tasarruf edebilir. Dolayısıyla onunla çeyiz hazırlaması için ne kocası ne ebeveyni herhangi bir icbarda bulunamaz.⁴²

İncelenen mahkeme kayıtları içerisinde nikâh akidleri her ne kadar sınırlı sayıda olsa da, yapılan tüm evlenme akidlerinde akid esnasında mehrin belirlenmiş olduğu görülmektedir. Bununla beraber kadının Müslüman ya da zimmî olması uygulamada herhangi bir farklılığa sebep olmamıştır.⁴³

Hanefi fukahasına göre mehrin üst sınırının olmayıp alt sınırının on dirhem gümüş yani yaklaşık iki kurbanlık koyun değeri⁴⁴ olduğu ifade edilir.⁴⁵ Bununla beraber mal denebilecek her şey ve maddi bir değeri olan her menfaat mehri olabilir.⁴⁶ İncelenen sicillerden uygulamalarda da mehri olarak belli bir miktar para üzerine anlaşıldığı görülmektedir.⁴⁷

İslâm hukukunda mehri, mehr-i müsemme ve mehr-i misil şeklinde ikiye ayrılır. Tarafların akid esnasında kendi aralarında kararlaştırmış oldukları mehri, mehr-i müsemme denir. Şayet akid esnasında böyle bir belirleme olmamışsa, o zaman kadının yakın akrabası içinde kendi özelliklerine yakın birisi için belirlenmiş olan mehri dikkate alınır ki, buna da mehr-i misil denir.⁴⁸

İlgili uygulamalarda mehr-i mislin her hangi bir davada sözü edildiğine rastlanmamaktadır, zaten mevcut nikâh akdi kayıtlarının tamamında mehrin belirlenmiş olduğu müşahade edilmektedir.⁴⁹

40 Merginâni, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî, i'tinâ bih Na'im Eşref Nur Ahmed, İdâretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye*, Karaçi 1417, c. III, s. 64-65; Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 62; Zeydan, *a.g.e.*, s. 372; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 271; Hallâf, *a.g.e.*, s. 79.

41 Zeydan, *a.g.e.*, s. 373.

42 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 147-148.

43 KŞS-4-115/268; KŞS-4-197/456; KŞS-4-232/515; KŞS-11-96/317; KŞS-11-97/321; KŞS-13-116/360.

44 Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, İslâm Hukuku Külliyyatı Yay., İstanbul 1983, s. 279.

45 Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 80; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 262; Hallâf, *a.g.e.*, s. 75.

46 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 264; Hallâf, *a.g.e.*, s. 76.

47 Örnek için bk. KŞS-6-58/173; KŞS-13-116/360.

48 Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 266-267; Hallâf, *a.g.e.*, s. 78-79.

49 bk. KŞS-11-96/317; KŞS-13-116/360.

Nitekim boşama esnasında ya da sonrasında herhangi bir vesile ile davaya yansıyan kayıtlarda da söz konusu edilen mehir için *mütekarrer ve ma'kûdün-aleyh olan* ya da *ma'kûdün-aleyh müsemmâ* ifadelerine rastlanmaktadır.⁵⁰ Dolayısıyla mevcut kayıtlar İslâm hukukunca zimmî ya da Müslüman ayırt etmeksizin, kadına malî bir hak olarak tanınan mehrin akid esnasında belirlenmesi hususunda titiz davranıldığı göstermektedir.

Mehrin bütünüyle peşin verilmesi mehr-i muaccel, bir kısmının peşin verilip bir kısmının da sonraya bırakılması ya da tamamının sonraya bırakılması mehr-i müccel olarak adlandırılır.⁵¹ İncelenen Müslüman-zimmî aile hukuku davaları için görüldüğü kadarıyla uygulama, mehr-i müccel şeklinde gerçekleşmiştir.⁵² Nitekim hiçbir nikâh akdi kaydında mehr-i muaccel ibaresi bulunmamaktadır. Bununla beraber söz konusu döneme ait tüm uygulamaların sadece mehr-i müccel şeklinde gerçekleştiği değerlendirmesinde bulunmak da yanlış olur, çünkü mahkemeye yansımamış fakat mehr-i muaccel şeklinde gerçekleşmiş nikâh akidleri de söz konusu olmuş olabilir. Ancak mevcut kayıtların gösterdiği kadarıyla mahkemeye yansıyan tüm mehir örneklerini mehr-i müccel oluşturmaktadır.

İslâm hukukuna göre sahih bir nikâhın mehri gerektirdiği bilinmektedir. Fakat kadının mehrin tamamına hak kazanabilmesi için ya zifaf veya sahih halvet⁵³ vuku bulmalı veya bundan önce taraflardan birisi vefat etmelidir.⁵⁴ Nikâhtan sonra fakat zifaf veya sahih halvetten önce bir ayrılık vuku bulur da bu ayrılığa koca sebep olursa, kadın mehrin yarısına hak kazanır.⁵⁵ Şayet kadın sebep olmuşsa veya erkek bulûğ muhayyerliğinden dolayı nikâhı feshettirmişse, bu durumda kadın mehir olarak herhangi bir talepte bulunamaz.⁵⁶ İlgili belgelerde söz konusu edilen mehirlere, kadınların tamamına hak kazandığı türdendir.⁵⁷ Aksini gösteren bir durum mahkeme kayıtlarında da yer almamaktadır.

50 bk. KŞS-6-58/173; KŞS-11-78/264; KŞS-21-84/231; KŞS-13-104/322; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-62/199; KŞS-15-157/554.

51 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 273; Hallâf, *a.g.e.*, s. 76.

52 KŞS-11-96/317; KŞS-13-116/360; KŞS-6-58/173; KŞS-11-78/264; KŞS-21-84/231; KŞS-13-104/322.

53 Halvet-i sahiha, karı ile kocanın, hiçbirinde cinsel ilişkiye engel bir sebep bulunmaksızın bir araya gelmeleri ve başbaşa kalmalarıdır. bk. Erdoğan, Mehmet, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 137.

54 Mergînânî, *a.g.e.*, c. III, s. 65; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 280; Hallâf, *a.g.e.*, s. 82.

55 Mergînânî, *a.g.e.*, c. III, s. 66; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 287-288; Hallâf, *a.g.e.*, s. 84.

56 Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 292; Hallâf, *a.g.e.*, s. 90.

57 bk. KŞS-6-58/173; KŞS-11-78/264; KŞS-21-84/231; KŞS-13-104/322; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-62/199; KŞS-15-157/554.

3. Nafaka

Araştırmamızın kapsamında olan belgeler arasında nafaka talebine yönelik de birkaç kayda rastlanmıştır. Hanefi hukukçularına göre nafaka, evlilik içinde kocanın eşi ve çocukları için yüklenmiş olduğu yiyecek, giyecek ve barınacak yer masraflarını ifade etmektedir.⁵⁸ Bunun için kadının Müslüman ya da gayri müslim olmasının bir önemi yoktur.⁵⁹ Burada örnek olarak ele alınacak 1180/1766 tarihli nafaka talebi davası şöyledir: Bir süre önce akıl sağlığını yitirmiş olan bir kişiye mahkeme tarafından o kişinin büyük oğlu vasi olarak tayin edilir, söz konusu vasi de mahkemeye başvurarak, ihtiyaç hâsıl olduğundan kendisine vasi tayin edildiği kişinin nafakalarıyla mükellef olduğu eşleri, çocuğu ve kölesi için mahkemece nafaka tayin edilmesini ister. Bunun üzerine mahkeme nafaka tayininde bulunur ve vasiye de zaruret halinde başvurabilmesi için istidâne⁶⁰ hakkı verir. Söz konusu dava kaydı şöyledir:

Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Karamanzâde mahallesi sâkinlerinden iken bundan akdem tecennün eden Basmacı Mecnûn Hacı Ali ibn-i Abdullah nâm kimesnenin bâ-hüccet-i şer'iyye mansûb vasîsi olan sulbî kebîr oğlu Hasan nâm kimesne meclis-i şer'de takrîr-i kelâm idüp vasîsi olduğum babam mezbûr Mecnûn Hacı Ali'nin üzerine nafaka ve kisveleri lâzım olan zevce-i menkûhası Ferah bint-i Abdullah nâm hâtûn ile diğere zevce-i menkûhası Ancelo bint-i Yorgi nasrâniyyenin ve sulbî sağîr oğlu Abdullah ve zenciyyü'l-asl Arab kölesinin nafaka ve kisveye eşedd-i ihtiyâcları olmağla kadr-ı ma'rûf nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr olunması bi'l-vesâye matlûbumdur dedikde hâkim-i mevki'-i sadr-ı kitâb tûbâ-lehû ve hüsn-i me'âb hazretleri dahi bi'l-istişâre mezbûrlar için târîh-i kitâbdan mecnûn-ı mezbûrun mâlından beher yevm mezbûrlar için kırk para nafaka ve kisve bahâ farz u takdîr idüp meblağ-ı mefrûz-ı mezkûru mezbûrlara harc u sarfa ve hîn-i zarûretde istidâneye lede'z-zafer rücû'a vasiyy-i mezbûr oğlu Hasan'a cânib-i şer'den izn verildiği kayd-şod.⁶¹

İslâm hukukunda nafaka hükümleri genel olarak aile hukuku ilişkisinden ve mülkiyet ilişkisinden doğan nafaka türleri diye ikiye ayrılır. Aile hukuku ilişkisinden doğanlar evlilik ve hısımlık nafakası, mülkiyet ilişkisinden doğanlar ise kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakasıdır.⁶²

58 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 374-375; Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 444.

59 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 374.

60 İslâm hukukunda istidâne, bir kimsenin gerek kendisi gerekse başkası adına borçlanması işlemini ifade eder. Buradaki kullanım amacı ise, vesâyeti altında bulunanlar adına vasiye mahkeme tarafından verilen borç alma yetkisidir. Geniş bilgi için bk. Aydın, M. Âkif, "İstidâne", *DİA*, c. XXIII, s. 322.

61 KŞS-19-32/89.

62 Erbay, Celal, "Nafaka", *DİA*, c. XXXII, s. 282.

Zikredilen ilgili mahkeme kaydında, biri Müslüman diğeri zimmi olmak üzere iki eş, bir çocuk ve bir köle söz konusudur. Şimdi Hanefi mezhebinde bunlarla alakalı olan hükümler ana hatlarıyla verilecektir.

Evli kadının nafakasıyla ilgili olarak kadı, Müslüman ve zimmi olan kadınlar için nafaka takdir edilmesi talebini onaylamıştır. Nitekim bir kadın evlenip kocasının evine yerleştikten sonra onun normal şekilde hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan yiyecek, içecek, giysi, sosyal durumuyla mütenasip bir mesken ve diğer ihtiyaç maddelerinin masrafları kocaya aittir. Bu hususlarda eşlerin malî durumu ve çevrenin örf ve âdeti dikkate alınır.⁶³ Bununla beraber kadın kendi evini, kendisinin ikametini tahsis etmesi için kocasına kiraya verebilir. Bu takdirde koca, kira bedelini vermekten kaçınmaz.⁶⁴ Şayet kocanın birden fazla eşi varsa her birine sosyal konumuna uygun müstakil mesken temin etmekle mükelleftir. Kadın, kocasının bir başka evlilikten olup henüz evlilik çağına ulaşmamış çocuğu hariç onun hısımlarıyla aynı meskende oturmaya zorlanamaz. Kadın da kocasının müsaadesi olmadan küçük bile olsa önceki kocasından olma çocuğunu veya bir yakınını müşterek hanede bulunduramaz. Bununla beraber sosyal konum bakımından emsali kadınların hizmetçisi bulunduğu ya da herhangi bir sebeple bakıma muhtaç olduğu takdirde kadına hizmetçi tutmak da nafaka kapsamına girer; bu durumda kendisi hukuken ev işlerini yapmaya da zorlanamaz.⁶⁵

Kadının evlilik nafakasına hak kazanabilmesi için kocasıyla arasında sahih bir nikâh akdinin bulunması, kocasıyla birlikte müşterek hanede ikametinden ve evliliğin tabii gereklerini yerine getirmekten imtina etmemesi gerekir. Tüm bu durumlarda kadının Müslüman ya da zimmi olması arasında bir fark yoktur, koca karısının nafakasını temin etmek durumundadır.⁶⁶ Koca karısının nafakasını ödemez veya eksik öderse kadın yargı yoluna başvurabilir; bu durumda hâkim tarafların malî ve sosyal durumlarını dikkate alarak nafakanın miktarını tayin eder.⁶⁷ İlgili kayıta söz konusu olan eşlerin beraber mi yoksa ayrı mı yaşadıkları, ya da mezkûr çocuğun kimin yanında ikamet ettiği gibi soruların cevabı maalesef sicil kaydından öğrenilememektedir. Ancak kayıta söz konusu olan nafaka talebine hâkimin İslâm hukuk teorisi çerçevesinde çözüm ürettiği görülmektedir.

63 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 123-132; Ferruh, Ömer, *el-Üsre fi's-Şer'i'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1988, s. 131-132; Hallâf, *a.g.e.*, s. 104-105.

64 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 450.

65 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 450; Ferruh, *a.g.e.*, s. 132; Erbay, "a.g.m.", *DİA*, c. XXXII, s. 282.

66 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 374.

67 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 454-455; Aydın, *a.g.e.*, s. 32-33; Hallâf, s. 105-106; Erbay, "a.g.m.", *DİA*, c. XXXII, s. 282.

Burada yeri gelmişken kısaca iddet nafakasına da temas edilmesinde fayda vardır. Nitekim şer'î mahkeme kayıtları arasında iddet nafakasının çokça zikredildiği görülmektedir. Bu dava kayıtlarında mesken masrafları iddet nafakasından ayrı olarak zikrediliyor olsa da, Hanefî hukukçularına göre iddet nafakası bu masrafları da içerisine almaktadır.⁶⁸ İlgili kayıtlardan görüldüğü üzere muhâlea⁶⁹ yoluyla gerçekleşen boşanmalarda zimmi kadınların mali hakları kapsamında sayılan iddet nafakalarından ve mesken masraflarından vaz geçtikleri görülmektedir.⁷⁰

İddet kelimesi sözlükte “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet” anlamına gelmekle beraber İslâm hukukunda, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder.⁷¹ Genel olarak eşlerin boşanması ya da kocanın ölümü durumunda meydana gelir. İddet nafakası kocanın bir mükellefiyetidir ve kadının yiyecek, giyecek ve mesken gibi ihtiyaçlarını kapsamaktadır. Vefat iddeti bekleyen kadına nafaka gerekmemekle beraber, bazı fesih,⁷² ric'i ya da bâin boşanma hallerinde iddet süresince⁷³ kocanın nafaka mükellefiyeti devam eder.⁷⁴ Ayrıca iddet nafakası konusunda kadının Müslüman ya da gayri müslim olmasının herhangi bir önemi yoktur; bu konuda zimmi kadın ile Müslüman kadın aynı hükümlere tabidirler.⁷⁵

Söz konusu kayıтта yer alan bir diğer husus da çocuğun nafakasıdır ki buna göre babanın sağ olması hasebiyle nafaka yükümlülüğü ona aittir. İslâm hukukunda da yeterli mal varlığı veya geliri olmayan çocukların nafakaları, ergenlik dönemine kadar babaları, yoksa diğer usulleri veya yakınlarınca karşılanır.⁷⁶

İlgili dava kaydında köle için de nafaka talebinde bulunulduğu görülmektedir. Hanefî hukukçularına göre kölenin nafakasından kölenin sahibi sorumludur ve bu yükümlülük onun iâşe, giyim, mesken,

68 Acar, H. İbrahim, *İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Malî Haklar*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994, s. 157.

69 Bilgi için makalenin “Muhâlea” başlığına bakınız.

70 bk. KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-62/199; KŞS-15-157/554.

71 Acar, H. İbrahim, “İddet”, *DİA*, c. XXI, s. 446.

72 Hallâf, *a.g.e.*, s. 175.

73 Kadınlar hamile ise iddetleri doğumla sona erer, hamile değilse yaklaşık üç ay kadar iddet beklerler (Şa'bân, *a.g.e.*, s. 530). Zimmi kadınlar için de durum aynıdır (Zeydan, *a.g.e.*, s. 437).

74 Serahsî, c. V, s. 201 vd.; Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 488; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 542-543; Ferruh, *a.g.e.*, s. 132-133; Hallâf, s. 175; Geniş bilgi için bk. Serahsî, c. V, s. 201 vd.; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 542 vd.

75 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 374; Zeydan, *a.g.e.*, s. 465.

76 Geniş bilgi için bk. Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 208 vd.; Bilmen, c. II, s. 495-498; Ferruh, *a.g.e.*, s. 133-134; Hallâf, *a.g.e.*, s. 176; Erbay, “a.g.m.”, *DİA*, c. XXXII, s. 283.

sağlık ve her türlü temizlik masraflarını kapsar. Nafakanın miktarı, çevrenin sosyal durumu ve örfü dikkate alınarak kölenin ihtiyacını karşılayacak şekilde belirlenir.⁷⁷

4. Kadının Kocasına Karşı Görevleri

İncelenen mahkeme kayıtları arasında kadının kocasına karşı olan görevleriyle alakalı sadece bir kayda rastlanmıştır. 1019/1610 tarihli bu kayıt, Hıristiyan iken İslâm'ı kabul eden bir şahsın dinini değiştirmeyen ve kendisine karşı da geçimsizlik çıkarıp itaatsizlik etmeye başlayan karısının (nâşize)⁷⁸ mahkeme tarafından uyarılmasına dairdir. İlgili dava kaydı şöyledir:

Oldur ki; Mustafa bin Abdullah nâm kimesne mahfil-i şer'e zevce-i kâfiresi Lena bint-i Vasil nâm zimmîyeyi ihzâr ve bi'l-muvâcehe bast-ı merâm edüp ben târîh-i kitâbdan üç ay mukaddem şeref-i İslâm'la müşerref olup mezbûre Lena'ya bi'd-defe'ât arz-ı İslâm eylediğimde kabûl etmeyüp ben müslim olmağla benden nüşûz eder şer'le su'âl olunup kemâkân zevcem olmak üzre tenbîh olunmasın matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûre Lena fi'l-hakîka İslâm'ı kabûl etmeyüp ol şeref ile müşerref olmamağla yine zevciyyet üzre ta'ayyüş etmeleri bâbında tenbîh olunup kibel-i şer'den temessük verildi.⁷⁹

İslâm hukukuna göre evlilik hayatı içerisinde kocanın karısına karşı olduğu gibi, kadının da kocasına karşı birtakım hak ve sorumlulukları vardır. Söz konusu dava içeriğini ilgilendirdiği kadarıyla, kadının kocasına karşı olan görevleri özetlenecek olursa bunlar, kadının meşru dairede kocasına itaati, onun haklarını koruması, kocanın evinde ikametini, mutat ev işlerini yapıp onu gözetmesi ve kocanın izni olmadan evi terk etmemesidir.⁸⁰

B. Evliliğin Sona Ermesi ve Hukukî Sonuçları

1. Talâk

Talâk kelimesi sözlükte "serbest kalmak/serbest bırakmak, bağından kurtulmak/bağını çözmek" anlamına gelmekle beraber fıkıh terimi olarak belli lafızlarla nikâh akdinin bozulmasını ifade eder. Türkçe karşılığı boşama ve boşanmadır.⁸¹ Talâk kelimesi genel olarak hem kocanın tek taraflı bir irade beyanıyla yaptığı boşamayı, hem bir bedel karşılığı gerçekleştirilen muhâlea akdini, hem de hâkimin kararıyla

77 Geniş bilgi için bk. Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 508; Erbay, "a.g.m.", *DİA*, c. XXXII, s. 283.

78 İslâm hukukunda nüşûz, "kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, evlilik birliğini sürdürmeyi engelleyecek düzeyde geçimsizlik sergilemesi" anlamına gelir. Bu durumdaki kadına nâşize denir (Günay, Hacı Mehmet, "Nüşûz" *DİA*, c. XXXIII, s. 303).

79 KSS-3-66/435.

80 Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 346 vd.; Ferruh, *a.g.e.*, s. 167 vd.; Hallâf, *a.g.e.*, s. 119.

81 Acar, H. İbrahim, "Talâk", *DİA*, c. XXXIX, s. 496.

meydana gelen kazâi/adli boşanmayı kapsamaktadır. Esasen boşanmanın kimin iradesiyle, ne zaman ve hangi şartlar dâhilinde gerçekleşeceği noktasında aralarında ayrılıklar olmakla birlikte, her üç boşama türü de müşterek hükümlere sahiptir. Bununla beraber çağdaş İslâm hukukçuları talâk başlığı altında kocanın tek taraflı boşamasını ele almakta, diğer iki boşanma türünü de muhâlea ve tefrik başlıkları altında incelemektedirler.⁸² Araştırma sürecinde rastlanan konuyla ilgili şer'î mahkeme kayıtları da bu üç başlık altında toplanabilecek mahiyette olduğundan dolayı önce talâk, daha sonra tefrik ve son olarak da muhâlea konusu ele alınacaktır.

Talâk ile ilgili olan 1019/1610 tarihli kayda göre, Hıristiyan iken Müslüman olan bir şahıs, hanımına da Müslüman olmayı teklif etmiş, fakat hanımı bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Müslüman şahıs hanımını üç talak ile boşamış ve bunu da mahkemeye taşıyarak kayıt altına aldırmıştır. Söz konusu mahkeme kaydının aslı şöyledir:

Oldur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Yûsuf bin Mehmed nâm kimesne meclis-i şer'de zevcesi Meryem bint-i Elyasi nâm zimmiye muvâcehesinde takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i ani'l-merâm edüp zevcesi mezbûre Meryem kâfire olup dîn-i İslâm'a da'vet eyledükde râziye olmadığı ecilden talâk-ı selâse ile itlâk eyledim ba'de'l-yevm benden boş olsun dedükde mezbûre Meryem Hâtûn mutallaka olmağın vâkı'ül-hâl bi't-taleb kayd olundu.⁸³

Kısaca ifade edilecek olursa Hanefî hukukçularına göre talâk hakkı ilke olarak kocaya verilmiştir. Koca evlenirken akid anında veya daha sonra tefvîz-i talâk yoluyla bu konuda karısını da yetkili kılabilir. Böyle bir durum gerçekleşirse kadın da boşama yetkisine sahip olur.⁸⁴ Görüleceği üzere ilgili kayıta boşama koca tarafından gerçekleştirilmiş olup eşine verilmiş herhangi bir tefvîz-i talâk durumu söz konusu değildir. Ayrıca ilgili kayıta boşamanın talâk-ı selâse yani üçlü talâk ile yapılmış olduğu da görülmektedir. Bilindiği üzere boşama, Hanefî mezhebine göre dönüşlü olup olmamasına ve usulüne, yani Kur'an ve Sünnete uygunluğu açısından çeşitlere ayrılmaktadır.⁸⁵

Bunlardan ric'î talâk, yeni bir evlilik akdine ve yeniden mehir vermeye gerek olmaksızın kocaya, iddet süresi içinde boşadığı eşine dönme imkânı veren boşamaya denir.⁸⁶ Bir ric'î talâktan bahsedebilmek için tarafların fiilen karı koca hayatı yaşamış olmaları ve bu talâkın bir bedel karşılığında veya üçüncü boşama olmaması gerekir. Bunun yanında talâkın sarîh ya da sarîhe yakın belli lafızlarla yapılması ge-

82 Aydın, *a.g.e.*, s. 36; Ayrıca bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s.458, 473.

83 KSS-3-137/847.

84 Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 197; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 452; Hallâf, *a.g.e.*, s. 149.

85 Ferruh, *a.g.e.*, s. 173-174.

86 Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 19; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 417-418.

rekmetedir; sarihe yakın bazı istisnalar dışında kinayeli lafızların kullanılması Hanefilere göre talâkı bâin kılar.⁸⁷

Bâin talâk ise, evliliği kesin olarak sona erdiren, kocaya yeni bir nikâh ve mehir tespiti olmadıkça boşadığı eşine dönme imkânı vermeyen boşama çeşididir. Bâin talâktan bahsedilebilmesi için boşama, ya nikâhtan sonra fakat zifaktan önce, ya bir bedel karşılığında (muhâlea) ya da kinayeli veya şiddet ve mübalağa ifade eden sözlerle meydana gelmiş olmalıdır. Bunun yanında üçüncü boşama hakkının kullanıldığı boşamalar da bâindir.⁸⁸ Bir veya iki bâin boşama ile beynûnet-i sügrâ; daha önce iki defa boşanmış kadını üçüncü olarak veya bir defada üç talâk ile boşama durumunda ise beynûnet-i kübrâ meydana gelir ve her iki boşama durumuna göre de birtakım hususî hükümler vardır.⁸⁹

Boşama, sünnete uygun olup olmama açısından sünnî ve bid'î talâk olmak üzere ikiye ayrılır:

Sünnî talâk, kadının hayız görmediği ve son hayzından itibaren cinsel ilişkide bulunulmadığı bir dönemde bir boşama hakkı ile gerçekleştirilen boşamadır.⁹⁰ Nitekim sünnete uygun boşama budur. Bid'î talâk ise, yukarıda sayılan sünnî talâk niteliklerini taşımayan boşamalardır. Yani kadın, bir temizlik devresindeyken birden fazla boşama hakkı kullanılmışsa ya da hayızlı iken veya temizlik devresinde ama kendisiyle cinsel ilişkide bulunulduktan sonra talâk söz konusu olduysa bid'î talâk meydana gelir.⁹¹ Hanefi mezhebine göre böyle bir boşamaya başvuran kişi dinen günahkâr olmakla birlikte yaptığı boşama hukuken geçerlidir. Nitekim bir mecliste üç talâkın birden kullanılmasını da geçerli görmüşlerdir.⁹²

Bu açıklamalardan hareketle denilebilir ki, ilgili mahkeme kaydında koca karısını talâk-ı selâse ile boşadığını ifade etmektedir, bu durumda kişi üç boşama hakkını kullandığından boşaması bâin, üç boşama hakkını bir defada kullanmış olmasından dolayı da bid'î talâk çeşidine girer.

2. Muhâlea

Hal' veya hulû' köklerinden alınmış olan muhâlea lafzı "nikâh bağı- nı hususi lafızlardan biriyle gidermek, karı-kocalık bağı yok etmek"

87 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 418-419; Acar, "a.g.m.", *DİA*, c. XXXIX, s. 498. Sarıh ve kinayeli lafızlar hakkında bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 412 vd.

88 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 416-417; Acar, "a.g.m.", *DİA*, c. XXXIX, s. 499. Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 416 vd.

89 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 416-417.

90 Mergînâni, *a.g.e.*, c. III, s. 150; Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 3; Hallâf, *a.g.e.*, s. 143.

91 Mergînâni, *a.g.e.*, c. III, s. 152; Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 3; Hallâf, *a.g.e.*, s. 143.

92 Mergînâni, *a.g.e.*, c. III, s. 152; Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 57; Hallâf, *a.g.e.*, s. 143.

anlamında kullanılır.⁹³ Bir bedel mukabilinde olup olmamak bakımından ikiye ayrılrsa da⁹⁴ Hanefî mezhebine göre bir bedel karşılığı olması gerekir.⁹⁵

İncelenen mahkeme kayıtları arasında Müslüman-zimmî boşanma kayıtlarının daha önce de belirtildiği gibi toplam sayısı on ikidir ve bunların yedisi (%58) muhâlea akdini oluşturmaktadır.⁹⁶ Bu akidlerin genelde kocanın üzerine borç olan mehr-i müeccel, iddet nafakası ve iddet süresince gerekli olan mesken masrafları karşılığında yapıldığı görülmektedir.⁹⁷ Buna göre sadece mehr-i müeccel karşılığında hiçbir muhâlea akdi yapılmamıştır. Tarafların üzerinde uzlaştığı belli bir meblağ para ya da mal karşılığında kadının tüm haklarından vaz geçtiği iki dava müstesna,⁹⁸ onun dışındaki tüm muhâlea akidlerinde mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masraflarının mutlaka akde konu olarak kadın tarafından koca lehine vaz geçildiği ortaya çıkmaktadır. Hatta bazen kadının, kocasının evindeki eşyaları⁹⁹ ve şayet hamileyse

93 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 280; Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 268.

94 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 268. Kimi mezheplere göre muhâlea bedelsiz de yapılabilir. Geniş bilgi için bk. Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 279 vd.

95 Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 275.

96 18. yüzyıl Bursa sicillerine göre Müslüman ve zimmîler arasında meydana gelen 34 boşanma vakasının 27'si (%79.4) muhâlea usulüyle gerçekleşmiştir (Karataş, *a.g.e.*, s. 57). Aynı şehrin Tanzimat dönemi sicillerinde kayıtlı olan 428 boşanmadan 348'i (%81.3) muhâlea usulüyle meydana gelmiştir (Kurt, *a.g.e.*, s. 57). H. 1084, 1087 tarihli Kayseri sicil defterlerinde de boşanmaların çoğunluğunun muhâlea yoluyla meydana geldiği belirtilmektedir (Aslan, Nâsi, *Kayseri Şer'iyye Sicillerindeki Hicrî 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1995, s. 547). Görüldüğü gibi kadı sicillerinde genellikle muhâlea kayıtları diğer boşanma çeşitlerine nazaran daha çok bulunmaktadır. Bunun başlıca sebebi kocanın, muhâlea yapıldığını tescil ettirerek ileride eski karısının mehir ve iddet nafakası ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakasını talep etmesine mani olmak istemesidir (Aydın, *a.g.e.*, s. 115).

97 bk. KŞS-4-95/227; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-3-48/310; KŞS-13-48/199; KŞS-15-157/554.

98 "Budur ki; Lefkoşa kazâsına tâbi' Akaça nâm karye sâkinelerinden Çiryako bint-i Yakomi nâm zimmîye mahfil-i şer'-i hatîr-i lâzımı't-tevkîrde işbu hâfîzu'l-kitâb Mehmed bin Ahmed nâm kimesne mahzarında ikrâr ve i'tirâf idüp ben mezbûr Mehmed'in zevcesi olup beynîmizde adem-i imtizâc olmağla mufârakat lâzım gelmeğın mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddetim için mezbûr Mehmed'den altı yüz nakd-i râyic-i fi'l-vakt akçe alup kabz eyleyüp muhâle'a eyledik ba'de'l-yevm mehr-i mü'eccel ve nafaka-i iddetim ve sâ'ir zevciyyete müte'allık olan cemî' de'âvî ve mutâlebâtıdan fâriğ oldum dedükde mezkûr Mehmed dahi minvâl-i meşrûh üzre olan hal'-ı mezbûru kabul eyledim deyicek mâ-cerâ alâ mâ-cerâ bi't-taleb ketb ü sebt olunup tâlibin yedine vaz' olundu ki lede'l-hâce ibrâz idüp ihticâc idine cerâ zâlik" (KŞS-4-95/227).

"Oldur ki; Morfide nâm karye sükkânından Süleyman bin Abdullah mahfil-i şer'a zevcesi Luyiza nâm zimmîye ile hâzırân olup el-hâletü hâzihî mezbûre Luyiza ile muhâle'a murâdımız olmağla cümle mehr ve nafaka ve levâzım-ı şe'iiyesi mukâbelesinde mezbûre Luyiza'ya on koyun ve beş kile buğday verüp ve cümle kendüye müte'allık olan esbâb-ı ma'lûmesin teslim edüp kendüyi tatlık etdim su'al olunsun dedükde mezbûre Luyiza dahi muhâle'a-i merkûmeliylt kabul edüp mezbûr Süleyman'ı tasdik edicek sıhhat-i muhâle'aya hükm birle kayd şod" (KŞS-3-48/310).

99 bk. KŞS-10-93/383.

çocuk doğduktan sonra hidâne hakkı düşünceye kadar çocuğun nafaka masrafları karşılığında muhâlea akdi yaptığı da görülmektedir.¹⁰⁰

Örnek olarak vereceğimiz 1033/1623 tarihli kayıt, zimmî kadının hak sahibi olduğu mehr-i müeccel, iddet nafakası ve mesken masraflarından vaz geçmesi karşılığında Müslüman olan kocasıyla boşanmalarına dairdir. Şöyle ki:

Medîne-i Leşkoşa mahallâtından Kızilkule mahallesi sâkinelerinden Maro bint-i Ciryako nâm Nasrâniyye meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde zevc-i muhâlî olan işbu bâ'isü'l-vesîka Mehmed ibn-i Yûsuf mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edüp işbu zevcim Mehmed ile beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrir ve ma'kûdün-aleyh olan on beş tümen mehr-i mü'eccelinden geçip nafaka-i iddet-i mefrûza-i ma'lûmem ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerine olmak üzere mezbûr Mehmed ile muhâle'a-i sahiha-i şer'iyye ile muhâle'a eyleyip ol dahi ber-vech-i muharrer hal'-ı mezbûru kabûl eyledikten sonra her birimiz âharın zimmetini hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte'allika âmme-i de'âvi ve mutâlebât [u] muhâsâmâtından ibrâ vü iskât eyledik; min-ba'd birbirimizden hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte'allik vechen mine'l-vücûhi's-şer'iyye ve sebeben mine'l-esbâbi'l-mer'iyye da'vâ vü nizâ'ımız yokdur dedikde mukarra-ı merkûmenin minvâl-i meşrûh üzere câri ve sâdir olan ikrârını el-mukarru-lehü'l-mezbûr vicâhen tasdik ve şifâhen tahkîk edicek mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.¹⁰¹

Muhâlea akdinin İslâm hukukundaki yerine bakılacak olursa, bu akdin kocaya vereceği bir bedel karşılığında kadının evlilik bağından kurtulmasını ifade etmiş olduğu görülür.¹⁰² Daha önce de ifade edildiği gibi İslâm hukukunda boşama yetkisi tefvîz-i talâk ile evlilik akdinde ya da sonrasında kadına da verilmemişse, esas itibariyle bu yetki kocaya aittir.¹⁰³ Bununla beraber kadın istemediği bir evlilikten kurtulmak için iki alternatifte sahiptir. Bunlardan birincisi ileride belirtileceği üzere kadının belirli durumlarda mahkemeye başvurup kazâî boşanma (tefrik) talebinde bulunması;¹⁰⁴ ikincisi ise kadının kocasıyla belli bir bedel üzerinde anlaşıp muhâlea yoluyla boşanmasıdır.¹⁰⁵ Ayrıca evlilikte mehir olarak verilebilen her şey muhâleada bedel olabilir.¹⁰⁶ Buna göre alım-satımı meşru olan ve ekonomik bir değer taşıyan menkul-gayrimenkul mallar ve bazı menfaatlerle, vadeye bağlanmış mehir ve iddet nafakası bedel olabilir.¹⁰⁷

100 bk. KŞS-8-47/224; KŞS-15-157/554.

101 KŞS-10-82/320.

102 Merginani, *a.g.e.*, c. III, s. 280 vd.

103 Serahsi, *a.g.e.*, c. VI, s. 197; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 452; Hallâf, *a.g.e.*, s. 149.

104 İslâm hukukundaki diğer mezhepler de göz önüne alındığında, kadının madden ya da manen evlilikten zarar gördüğü birçok durumda adli yolla boşanma imkânına sahip olduğunu belirtmekte fayda vardır. Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 473 vd.

105 Merginani, *a.g.e.*, c. III, s. 280; Serahsi, *a.g.e.*, c. VI, s. 171.

106 Merginani, *a.g.e.*, c. III, s. 284.

107 Bilmen, c. II, s. 275; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 465.

Muhâleada kocanın talâk ehliyetine sahip olması yeterli iken, boşanan kadının mal varlığını eksiltici bir tasarrufta bulunduğundan tam ehliyetli olması gerekmektedir.¹⁰⁸ Bununla beraber Hanefî mezhebine göre muhâlea boşamasıyla bir bâin talâk gerçekleşmektedir.¹⁰⁹

3. Tefrik (Kazâî Boşanma)

Sözlükte “iki şeyi birbirinden ayırmak” anlamındaki tefrik, İslâm hukukunda kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğe son verilmesini yani kazâî boşanmayı ifade eder.¹¹⁰ İlgili mahkeme kayıtları arasında tefrik davasına dair sadece bir kayıt bulunmaktadır. 1018/1610 tarihli bu kayda göre zimmi olan kadın kendisiyle geçinemediği zimmi kocasından boşanma talebiyle mahkemeye başvurur, kocasının suçlamaları inkâr etmesi akabinde kadın, Müslüman olmayı talep ettiğini mahkemeye bildirir, daha sonra dava hâkimi kocaya Müslüman olmasını teklif eder, kocanın bu teklifi kabul etmesi üzerine de boşanmalarına hükmeder. Söz konusu kayıt şöyledir:

Budur ki; Hasne bint-i Murad nâm mütezevvice Ermeniye mahfil-i şer'a gelüp zevci olan Merkiri veled-i Külel nâm Ermeni muvâcehesinde bast-ı merâm edüp: “Mezbûr Merkeri bana dâimâ cefâ ve ezâ eder kendiyi istemem” dedikde mezbûr Merkeri münkir olucak merkûme Hasne şeref-i İslâmla müşerreffe olmağa râğibe olmağa imân arz olunup zulmet-i dalâletden halâs olmağla Ayşe ismiyle tesmiye olundukdan sonra mezbûr Merkeri'ye imân arz olundukda kabûl etmemek ile mezbûre Ayşe'nin tefrikine hükm birle kayd olundu.¹¹¹

İslâm hukukuna göre kadın bazı gerekçelere istinaden mahkemeye müracaat ederek boşanmayı gerçekleştirebilmektedir. Bu şekilde hâkim kararıyla meydana gelen boşanmalar tefrik yani adli/kazâî boşanma olarak adlandırılır. Adli boşanma imkânı Hanefî mezhebi içerisinde oldukça sınırlıdır. Diğer mezheplere göre kadın, kocasının belirli hastalıklara yakalanmış olması, evinin ihtiyaçlarını karşılamaması, gâib ya da hapis olması, şiddetli geçimsizlik hali gibi gerekçelerden herhangi bir tanesiyle mahkemeye başvurarak boşanma talep etme hakkına sahiptir.¹¹² Ancak İslâm hukukunda var olan bu genişlik Osmanlı hukuk uygulamasına yansımamıştır. Nitekim 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı şer'î mahkemelerinde Hanefî mezhebinin dışındaki bir mezhep görüşüyle hüküm vermek yasaktır.¹¹³ Hanefî

108 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 470.

109 Merginani, *a.g.e.*, 280; Bilmen, c. II, s. 280; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 468.

110 Acar, H. İbrahim, “Tefrik”, *DİA*, c. XXXX, s. 277.

111 KŞS-3-25/159.

112 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 473 vd.; Acar, “a.g.m.”, *DİA*, c. XXXX, s. 277-278.

113 M. Âkif Aydın bu yasaklamanın Ebüssuûd Efendi'nin öncesinde de var olabileceği ihtimalini belirtmekle beraber onun döneminde ve sonrasında kesin olarak var olduğunu ifade etmektedir (Aydın, *a.g.e.*, s. 117). Bununla beraber 16. yüzyılın ortalarından sonra

mezhebine göre kadın, yalnız bir sebepten dolayı boşanma talebinde bulunabilir; o da kocada bulunan ve evliliğin fiilen devamına mani cinsî rahatsızlıktır. Hanefi hukukçularından İmam Muhammed buna akıl hastalığı, cüzzam, baras (alaca hastalığı) gibi hastalıkları da eklemektedir. Fakat bu görüş fetva ve kazâda 1916 yılına kadar uygulanmamış, sadece kocada bulunan cinsî rahatsızlıkları boşanma sebebi kabul eden Ebû Hanife ve Ebû Yûsuf'un görüşü uygulanmıştır.¹¹⁴ Bunların dışında kocanın karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesi, ona zina isnat edip bunu dört şahitle ispat edememesi ve bir organını aralarında ebedî evlenme engeli olan bir kadının mahrem bir organına benzeterek onu kendisine haram kılması, özel hükümlere bağlanmıştır ve bu durumlarda hâkimin eşlerin arasını ayırması söz konusu olabilmektedir.¹¹⁵

Yukarıda zikredilen boşanma davasının İslâm hukukundaki yerine bakılacak olursa, Hanefilere göre eğer gayri müslim eşlerden kadın İslâm'ı kabul edip kocası gayri müslim olarak kalırsa, öncelikle kocaya Müslüman olması teklif edilir.¹¹⁶ Koca teklife olumlu cevap verir ve İslâm'a girerse, eski nikâhları üzere aile hayatına devam ederler; Fakat İslâm'ı benimsemeyecek olursa, hâkim aralarını ayırır. Hanefilere göre bu ayırma bir bâin talâk sayılır.¹¹⁷

Görüldüğü üzere dava kaydında takip edilen usul ve hüküm, aynen teoride var olduğu şekilde gerçekleşmiştir. Bununla beraber ilgili mahkeme kaydında da zimmî kadının ileri sürdüğü şiddetli geçimsizlik halinin mahkemece geçerli bir boşanma sebebi olarak kabul edilmemesinden dolayı kadının Müslüman olmayı seçmesi, bunun boşanmayı sağlamaya dönük bir davranış olduğu izlenimi oluşturmaktadır. Nitekim İslâm hukukuna göre Müslüman bir kadının gayri müslimle evlenmesi ve evli kalması hukuken mümkün değildir.¹¹⁸ Böylece söz

Osmanlı'nın kazâ ve fetva uygulamalarında mezhep tutuculuğunun ortaya çıktığı ifade olunmaktadır (Aydın, *a.g.e.*, s. 97). İlgili döneme dair bir kadı beratı örneği: "Eimme-i Hanefiyeden muhtelefun fihâ olan mesâli kemâ yenbeği tetebbu edüp esah-ı akvâli bulup anınla amel eyleye..." (Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Adliye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s. 86, 113). Ayrıca, "Mesele: Esah-ı akvâl ile amel eyliyesun deyu beratında mukayyed olan kâdı kavli-i zaif ile amel eylese hükmü nâfiz olur mu? el-Cevâb: Gayet zaif olunca olmaz" (Düzenli, Pehlül, *Şeyhülislâm Ebüssüüd Efendi ve Fetvaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2012, s. 370).

114 Aydın, *a.g.e.*, s. 116.

115 Acar, "a.g.m.", *DİA*, c. XXXX, s. 277-278.

116 Böyle bir teklifin yapıldığı bir başka mahkeme kaydı daha vardır. Ancak burada hâkimin tefriğe hükmettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. "Oldur ki; Musa Beşe meclis-i şer'de Karçıra veled-i Filipo nâm zimmîye meclis-i şer'de zevcesi Çako müslime oldukda sana İslâm arz olundu mu deyü su'âl etdikde mezbûr Karçıra bana zamân-ı merkûmda İslâm arz olunup ben dahi ibâ etdim dediği kayd olundu" (KŞS-3-10/72).

117 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 128; Meydâni, *a.g.e.*, c. II, s. 25.

118 Serahsi, *a.g.e.*, c. V, s. 45; Kâsâni, *a.g.e.*, c. III, s. 465; Şabân, *a.g.e.*, s. 178.

konusu davada zimmî kocanın Müslüman olma teklifini geri çevirmesiyle din farkı oluşmuş ve hâkim de boşanmalarına hükmetmiştir. Zimmî kadının böyle bir yola başvurmasında da muhtemelen adli boşanma gerekçelerinin sınırlılığı etkili olmuştur.

Bu araştırmada incelenen mahkeme kayıtlarına göre Kıbrıs'ta Müslüman ve zimmîler arasında neredeyse hiç adli boşanma davası meydana gelmemiştir. Her ne kadar Osmanlı'da muhâlea akidlerinin ileride ortaya çıkabilecek muhtemel ihtilafların önünü alma arzusuyla talâktan daha titiz biçimde mahkemeye taşınıp defterlere kaydettirilmiş olduğu biliniyor olsada;¹¹⁹ tüm talâk kayıtları ve boşanma davaları içerisinde muhâlea türü boşanmanın oldukça yüksek oranda olması, kadınların adli boşanma gerekçeleri noktasındaki sınırlılığı aşmak için bu yola çokça başvurduklarını göstermektedir.

İslâm'ın kadına malî bir hak ve güvence olarak bahşetmiş olduğu mehir, iddet nafakası, mesken masrafları gibi imkânların çoğu zaman tamamından vaz geçilmiş olması, boşanma mevzusunda kadınlar aleyhine bir durumun oluştuğu izlenimini vermektedir. Nitekim ilgili dönemde Osmanlı hukuk pratiğinin temel kaynaklarından olan Hidâye, muhâleaya yol açan geçimsizlik kadın tarafından ise erkeğin verdiği mehirde fazlasını alması mekruh, erkek tarafından ise kadından herhangi bir fidye alması tahrimen mekruhtur demektedir.¹²⁰ Bununla beraber söz konusu hususlara riayet edilmeden gerçekleştirilen bir muhâlea, dinen hoş karşılanmamış olsa da erkek her hâlükârda boşamaya yetkili olduğundan boşamanın hükmen geçerli olduğu ifade edilmektedir.¹²¹ Bu noktada şu da belirtilmelidir ki, söz konusu mahkeme kayıtlarının yapısı gereği boşanmaya sebep olan geçimsizliğin tam olarak neden ve kimden kaynaklandığını, kimin haklı kimin haksız olduğunu tespit etmek de oldukça güç gözükmektedir. Ancak her hâlükârda erkeğin vermiş olduğu mehirde fazlasını muhâlea bedeli olarak talep etmesi, dinen hoş karşılanan bir durum değildir. Bununla beraber bugün Kıbrıs şer'iyye sicillerinin büyük bir kısmının mevcut olmadığını ve boşanmaya dair her hukukî olayın mahkemeye yansımaları ya da kayıt altına alınması gibi bir zorunluluğun bulunmadığını da göz önünde tutarak, kesin bir yargıda bulunma hususunda dikkatli davranmak uygun olacaktır.

119 Aydın, *a.g.e.*, s. 115.

120 Mergînânî, *a.g.e.*, c. III, s. 281. Ayrıca bk. Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 183. İmam Muhammed'in bu görüşe katılmadığı ve ona göre tarafların anlaşması durumunda geçimsizlik kimden kaynaklanırsa kaynaklansın erkeğin verdiği mehirde fazlasını alabileceği belirtilmektedir. bk. Mergînânî, *a.g.e.*, c. III, s. 281; Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 183.

121 Mergînânî, *a.g.e.*, c. III, s. 281; Serahsî, *a.g.e.*, c. VI, s. 183.

Yukarıda sözü edilen durumun aksine Kıbrıs'ta gerek Müslüman gerekse zimmî kadınların sorunlarını gidermek ve haklarını aramak için gerek bizzat, gerekse vekilleri aracılığıyla rahatlıkla şer'î mahkemeye başvurdukları¹²² ve hâkimin de onlara şer'î hukuk gereğince hakkaniyete uygun muamele ettiği görülebilmektedir.¹²³ Nitekim Osmanlı Kıbrısı üzerine değerli çalışmaları olan Batılı araştırmacı Jennings de benzer tespitlerde bulunmaktadır. Jennings, adada şer'î mahkemenin varlığıyla beraber Müslüman olsun ya da olmasın Kıbrıs'taki tüm kadınların daha önce hiç sahip olmadıkları şekilde hukukî bir güvenceye kavuştuklarını, şer'î mahkemece Müslüman-gayri müslim ayrımı yapılmaksızın haklarının korunduğunu, bundan dolayı Müslüman ve zimmî kadınların oldukça rahat bir biçimde mahkemeye başvurup haklarını savunduklarını ifade etmektedir.¹²⁴ Osmanlı Kıbrısı'ndaki zimmîler üzerine önemli araştırmalarda bulunmuş olan Kemal Çiçek de benzer değerlendirmelerde bulunmakta, hatta hâkim için "the protector of women" (kadınların koruyucusu) ifadesini kullanmaktadır.¹²⁵ Bu olumlu tespitlerle beraber muhâlea uygulamalarında kadınlar açısından olumsuz bir durum da gözlemlenmiştir. Bu durumun İslâm hukukundaki genişliğe rağmen bir dönemden sonraki Osmanlı hukuk pratiğinin belli bir mezhebe bağlı olmasından kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda daha detaylı bir araştırma gerekmele birlikte makale sınırlarını aşacağından bu kadarıyla yetinilmiştir.

122 Örnek olarak eski kocası tarafından rahatsız edilen zimmî kadının mahkemeye müracaatı ile ilgili 1111/1699 tarihli şu kayıt zikredilebilir: "Girinye kazâsına tâbi' Siskilip nâm karye sâkinelerinden işbu bâ'isetü's-sıfr Milo bint-i Huristofî nâm nasrâniyye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde zevc-i mutallakî olan Hüseyin bin Abdullah nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüp mezbûr Hüseyin bundan akdem zevcim olup târîh-i kitâbdan iki sene mukaddem huzûr-ı şer'-i enverde beni tatlik eylemiş iken bana ta'arruzdan hâli değildir su'âl olunup men' u def olunması matlûbundur dedikde gûbbe's-su'âl mezbûr Hüseyin cevâbında fi'l-hakîka merkûme Milo'yu tatlik eylediğim mukarrer lâkin yine bana gelmeğe va'de etmekle ben dahi ta'arruz eyledim deyü tatlik eylediğini ikrâr edecek bi'vech mu'arazadan men' olunup mâ-hüve'l-vâkî' bi't-taleb ketb olundu" (KŞS-6-112/326). Benzer bir dava kaydı için bk. KŞS-10-21/58.

123 Nitekim Osmanlı Kıbrısı'ndaki zimmîler üzerine çalışmış olan iki değerli araştırmacı da bu konuda hemfikirdirler (Çiçek, Kemal, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in the Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Birmingham, Birmingham 1992, s. 120-121; Jennings, Ronald C., *Christians and Muslims in the Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York University Press, New York 1993, s. 16).

124 Jennings, a.g.e., s. 16.

125 Çiçek, a.g.e., s. 120-121. 17. yüzyıl Osmanlı'sında kadınların sahip olduğu hak ve özgürlüklere dair benzer tespitler için bk. Jennings, Ronald C., "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri" *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, " The Isis Press, İstanbul 1999, s. 196-199; Çiğdem, a.g.e., s. 20; Gerber, Haim, "Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, sy. 12, USA, 1980, s. 232-241.

4. İddet

İddet kelimesi sözlükte “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet” anlamına gelmekle beraber İslâm hukukunda, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder.¹²⁶ Müslüman-zimmi davalarına dair ele aldığımız mahkeme sicilleri arasında yukarıda tanımlanan iddet hususuyla alakalı doğrudan bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak daha önce de temas edildiği gibi boşanma davalarının birçoğunda iddet süresince kocanın mükellef olduğu iddet nafakası ve mesken masrafları söz konusu olduğu için, buralardan iddet süresinin beklendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu konuda örnek olarak 1036/1627 tarihli şu mahkeme kaydı zikredilebilir:

... Zevcim mezbûr Hasan ile beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrer ve ma'küdün-aleyh olan yigirmi yedi buçuk guruş mehr-i mü'eccelimden geçüp nafaka-i iddet-i ma'lûmem ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Hasan ile muhâle'a-i sahiha-i şer'iyye ile muhâle'a olduğumda ol dahi hal'-ı mezbûru kabûl eyedikten sonra...¹²⁷

Bilindiği gibi İslâm hukukuna göre iddet, evliliğin herhangi bir şekilde sona ermesinden sonra yani ölüm, boşanma veya nikâh akdinin feshi gibi durumlarda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder. Bunun için de iddet evliliğin sona ermesinin belli başlı sonuçları arasında yer alır.

İddetle ilgili fikhî hükümler, ona sebebiyet veren olaya göre ölüm iddeti ve boşanma veya fesih iddeti şeklinde ikiye ayrılarak incelenebilir.¹²⁸ Yukarıda verilen mahkeme belgesi ve iddet nafakasıyla ilgili karşılaşmış olduğumuz diğer kayıtlar boşanma ve fesih iddetine dairdir.¹²⁹

126 Acar, H. İbrahim, “İddet”, *DİA*, c. XXI, s. 466.

127 KŞS-13-62/199. Belgenin tamamı şöyledir: “*Cezîre-i Kıbrıs'da Tuzla kazâsına tâbi' Cel-yeh nâm karye sâkinelerinden Fatıma bint-i Hasan nâm hâtûnun zâtı ba'de't-ta'rifî's-şer'î meclis-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde yine cezîre-i merkûma tâbi' Mesarya kazâsına tâbi' Prasyo nâm karye sâkinelerinden zevc-i dâhilün-bihâsı olan işbu râfî'u'l-vesika Hasan bin Hüseyîn nâm kimesne mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüp zevcim mezbûr Hasan ile beynimizde hüsn-i mu'âşeretimiz olmamağla zimmetinde mütekarrer ve ma'küdün-aleyh olan yigirmi yedi buçuk guruş mehr-i mü'eccelimden geçüp **nafaka-i iddet-i ma'lûmem** ve me'ûnet-i süknâm dahi kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Hasan ile muhâle'a-i sahiha-i şer'iyye ile muhâle'a olduğumda ol dahi hal'-ı mezbûru kabûl eyedikten sonra adedi ve ismi beynimizde ma'lûm olup kendime mahsûs olan eşyâm dahi meclis-i şer'de bana teslim ben dahi yedinden ahz u kabz ve hukûk-ı zevciyyete ve gayra müte'al-luka âmme-i de'âvî ve kâffe-i mutâlebât ve eymân-ı muhâsamâtdan bir birimizin zimmetini ibrâ-i âmme-i kâtü'u'n-nizâ'la ibrâ eyedik dedikde gibbe't-tasdikî's-şer'î mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.”*

128 Hallâf, a.g.e., s. 168.

129 bk. KŞS-3-48/310; KŞS-4-95/227; KŞS-8-47/224; KŞS-10-82/320; KŞS-10-93/383; KŞS-13-48/199; KŞS-15-157/554.

Boşanmış veya bir eksiklik sebebiyle nikâhı feshedilmiş olan kadınların beklemleri gereken iddet, hamile olup olmamalarına ve bazı fizyolojik özelliklerine göre farklılık arz etmektedir. Hamile olanların iddeti doğumla sona erer; Hamile olmayıp hayız gören kadınlar, Hanefîler'e göre üç hayız süresince iddet beklerler. Yaşlılığı dolayısıyla hayızdan kesilmiş veya yaşının küçüklüğü sebebiyle hayız görmeyen kadınların iddeti ise talâk, fesih veya tefrik tarihinden itibaren üç kameri aydır. Evliliğin muhâlea gibi usullerle veya kazâi/adli boşanmayla sona ermesi durumunda da boşanma iddeti beklenilir.¹³⁰ Ele alınan davalarda da görüldüğü gibi Müslümanlarla evli gayri müslim kadınlar iddet konusunda tıpkı Müslümanlar gibi iddet beklerler ve bu konuda onlarla aynı hükümlere tabidirler.¹³¹ Kaynaklarda bu hususların dışında yine iddetle alakalı birtakım detaylı mevzular olsa da mevcut kayıtların alakadar olduğu teorik hususlar bunlardan ibarettir.¹³² Ayrıca kadınların hak sahibi oldukları iddet nafakası mevzusu "nafaka" bölümünde ele alındığı için burada ayrıca tekrar edilmeyecektir.

5. Hidâne

Hidâne ya da hadâne sözlükte, "bir şeyi yanına almak, çocuğu kucağına almak ve beslemek" mânasına gelir. İslâm hukukunda ise küçüğün ve bu hükümde olan kimselerin gerektiği şekilde büyütülüp yetiştirilmesi, korunup gözetilmesi ve eğitilmesi amacıyla kanun koyucunun belli şahıslara tanıdığı hak, yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu hak ve sorumluluğu üstlenen kimseye hâdın/hâdine denir.¹³³

İncelenen Kıbrıs şer'i mahkeme kayıtları arasında iddet konusunda olduğu gibi doğrudan hidâneye dair de bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak muhâlea akdi ile ilgili kayıtların birinde zimmî kadının "hakk-ı hidâne sâkit oluncaya kadar" ifadesini kullanmasından, Kıbrıs'taki Müslüman ve zimmiler arasında da hidânenin vuku bulmuş olduğu müşahede edilmektedir. 1155/1742 tarihli ilgili mahkeme kaydı şöyledir:

İbrahim Paşa mahallesi mütemekkinelerinden Robina bint-i Luizu nâm nasrâniyye meclis-i şer'de işbu zevci el-Hâc Ali bin Musa mahzarında takrîr-i kelâm idüp beynimizde adem-i hüsn-i mu'âşeretimizden nâşî zimmetinde mütekarrer ve ma'küdün-aleyh mehr-i mü'eccel-i mev'ûdum ve mezbûrun firâşından hamlim olmağla vaz'-ı haml edince nafaka-i iddet-i ma'lûmem ve me'ûnet-i süknâm üzerlerine haml-i mezbûr zuhûr idüp **hakk-ı hidâne sâkit oluncaya kadar** nafakası dahi kendi üzerime olmak üzere mezbûr ile hal' olduğumda ol dahi hal'-ı mezbûru ba'de'l-kabûl aha-

130 Şa'bân, *a.g.e.*, s. 527-529; Hallâf, *a.g.e.*, 169 vd.; Acar, "a.g.m.", *DİA*, c. XXI, s. 468.

131 Zeydan, *a.g.e.*, s. 465.

132 Geniş bilgi için bk. Şa'bân, *a.g.e.*, s. 521-548.

133 Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *DİA*, c. XVII, s. 467.

dühümâ âharın zimmetini ibrâ vü iskât eyledik dedikde mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.¹³⁴

Hidânenin kime ait bir hak olduğu veya çocuğu gözetip yetiştirecek kimse için bir hak mı yoksa sorumluluk mu teşkil ettiği İslâm hukukçuları tarafından tartışılıyor olsa da, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş, hidânenin hem çocuk hem de hâdın/hâdine için bir hak teşkil ettiği yönündedir. Bunun sonucu olarak hâdın/hâdine bu sorumluluğu almaktan kaçındığı takdirde bazı şartlarla buna zorlanabilecektir.¹³⁵

Hanefî hukukçularına göre evliliğin sona ermesi durumunda hidâne hakkı öncelikle anneye aittir. Eğer anne mevcut değilse veya bir sebeple bu sorumluluğu üstlenemiyorsa hidâne görevi annenin annesine o da yoksa çocuğun kız kardeşlerine geçer.¹³⁶

Hidâne sorumluluğu kendisine verilen kişinin akıllı, ergin, çocuğa bakmaya muktedir ve çocuğun sıhhat ve ahlakını korumada güvenilir kimse olması gerekir. Hidâne ehliyeti için aranan bu ortak özelliklerin yanında hidâneyi üstlenecek kişinin kadın ve erkek oluşuna göre de birtakım şartlar vardır. Hidâne görevini üstlenecek kişi erkekse Müslüman olması veya bakımı üstlenilecek çocukla dinlerinin bir olması şarttır. Bununla beraber bakacağı çocuk kız ise ona mahrem olması da gerekmektedir. Şayet hidâneyi üstlenecek kişi kadınsa çocuğa mahrem olmayan biriyle evli olmaması gerekir. Kadının Müslüman olması ise aranan şartlar arasında değildir.¹³⁷ Bu sebeple ilgili kayıta da söz konusu olduğu gibi ehl-i kitap bir kadınla evli bulunan Müslüman erkekten olan çocukların hidâne hakkını anneleri üstlenebilir.¹³⁸

Hidâne süresi genel olarak erkek çocukta yedi-dokuz; kız çocukta dokuz-on bir yaşlar, hidâne süresinin sonu olarak belirlenmiştir.¹³⁹ Bu yaşlardan sonra çocuğun sorumluluğu babaya geçer. Sözünü ettiğimiz ilgili kayıttaki gibi şayet Müslüman bir çocuğun üzerine hâdine olan bir kadın durumu söz konusu ise, hidâne süresi küçüğün davranışlarının bilincine varma ve din eğitimi dönemiyle (genelde yedi yaş olarak kabul edilir) sınırlı tutulmuştur.¹⁴⁰

İslâm hukukunda iddet bekleyen kadının hak sahibi olduğu iddet nafakasına çocuğun hidâne masraflarının da dâhil olduğu ve iddet süreci bittikten sonra da-dinleri ayrı da olsa-çocuğun nafakasını ba-

134 KŞS-15-157/554.

135 Geniş bilgi için bk. Bardakoğlu, "a.g.m.", *DİA*, c. XVII, s. 467 vd.

136 Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 207, 210; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 617.

137 Merğînânî, *a.g.e.*, c. III, s. 366 vd.; Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 210 vd.; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 620 vd.

138 KŞS-15-157/554.

139 Bardakoğlu, "a.g.m.", *DİA*, c. XVII, s. 470-471.

140 Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 210; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 642-643, 624.

basının karşılamak zorunda olduğu görülür.¹⁴¹ Ancak yukarıdaki söz konusu mahkeme kaydında kocanın karşılaması gereken bu nafaka masraflarını kadın muhâlea bedeli olarak kendi üzerine almıştır.

Çocuğun kendi malı varsa nafaka deneni zarurî giderleri dışında kalan masrafları ve diğer ihtiyaçları bununla giderilir; şayet yoksa bu masrafları karşılama görevi de babaya aittir. Baba da yoksa ya da fakirse nafaka sırası gelen diğer akrabalar bu masrafları karşılamakla yükümlü olur.¹⁴²

SONUÇ

Bu araştırma sonucunda ulaşılan bazı sonuçlar aşağıda maddeler halinde zikredilecektir. Ancak burada belirtilen hususların mevcut kadı sicillerinin ışığında elde edildiği, şer'î mahkemeye yansımamış vakaların veya yansımış olup da bugüne ulaşmayan bilgi ve belgelerin olabileceği gözden uzak tutulmamalıdır.

1. İncelenen belgeler ışığında denilebilir ki Osmanlı Kıbrısı'nda gerek Müslüman ve zimmîlerin kendi aralarında gerekse Müslüman-zimmî evliliklerinde nikâh akidleri kadı huzurunda neredeyse hiç gerçekleştirilmemiştir. Bu durum nikâhların mahalle imamı gibi kimselerce kıyıldığını ve kadı defterlerine kaydedilmediğini göstermektedir.
2. Mahkeme kayıtlarına göre mahkemeye yansıyan tüm mehir örneklerini mehr-i müeccel (ertelenmiş mehir) oluşturmaktadır. Bu da nikâh akidlerinde mehr-i mu'accel (peşin mehir) belirlenmesinin toplum tarafından pek uygulanmadığı izlenimi vermektedir.
3. İslâm hukukunda meşru olarak addedilmeyen Müslüman kadının gayri müslim bir erkekle evlenmesi durumuna kayıtlar arasında rastlanmamakla beraber, Müslüman erkeklerin gayri müslim (zimmî) kadınlarla gerçekleştirdiği on yedi evlilik tespit edilmiştir. Böylece Kıbrıs'ta Müslüman-zimmî evliliklerinin ilgili dönemde Anadolu'daki genel duruma nazaran çok daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.
4. Adada Müslüman ve zimmîler arasında neredeyse hiç adli boşanma davası meydana gelmemiştir. Muhtemelen bu durum Hanefî mezhebi içerisindeki adli boşanma sebeplerinin sınırlılığından kaynaklanmaktadır.

141 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 398; Serahsî, *a.g.e.*, c. V, s. 208; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 642-643, 624.

142 Merginâni, *a.g.e.*, c. III, s. 398 vd.; Bilmen, *a.g.e.*, c. II, s. 441; Şa'bân, *a.g.e.*, s. 632; Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Yediveren Yay., Konya 2002, s. 94-95.

5. Muhâlea uygulamalarına çokça rastlanmakta ve bu tür boşanmalarda kadınlar açısından olumsuz bir durum da gözlemlenmektedir. Nitekim İslâm'ın kadına mali bir hak ve güvence olarak verdiği mehir, iddet nafakası, mesken masrafları gibi imkânların çoğu zaman tamamından muhâlea bedeli olarak vaz geçilmesi, Hanefî mezhebindeki adli boşanma imkânının kısıtlılığı sebebiyle meydana gelmiş olabilir. Bu durumun da İslâm hukukundaki genişliğe rağmen bir dönemden sonraki Osmanlı hukuk pratiğinin belli bir mezhebe dayalı olmasından kaynaklanması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu konuda net bir sonuca varmak için taraflarını sadece Müslüman ve zimmîlerin oluşturduğu mahkeme kayıtları değil ilgili döneme ait tüm mahkeme kayıtları incelenmelidir.
6. Müslüman-zimmî evliliklerinde tek bir örnek müstesna çok evliliğe (poligami) rastlanmamıştır. Bu da Osmanlı genelinde olduğu gibi Kıbrıs adasında da çok eşliliğin yaygın olmadığını göstermektedir.
7. Osmanlı Kıbrıs'ında gerek Müslüman gerekse zimmî kadınların sorunlarını gidermek ve haklarını aramak için gerek bizzat gerekse vekilleri aracılığıyla rahatlıkla şer'î mahkemeye başvurdukları ve hâkimin de onlara şer'î hukuk gereğince muamele ettiği görülmektedir. Nitekim davacının ya da davalının zimmî olması en ufak şekilde davanın seyrini olumsuz yönde etkilediğine şahit olunmamıştır.
8. Son olarak Hanefî mezhebinin tatbikatı noktasında titiz davranılarak uygulamalarda bu mezhebin hükümlerinin dışına çıkılmadığı ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 numaralı (asıl ve transkripsiyon) defterler.
- Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yüzyıl)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
- Acar, H. İbrahim, *İslâm Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Malî Haklar*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 1994.
- "İddet", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. XXI, İstanbul 1995.
- "Talâk", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010.
- "Tefrik", *DİA*, c. XXXX, İstanbul 2011.
- Aslan, Nâsi, *Kayseri Şer'iyye Sicillerindeki Hicrî 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri 1995.
- Aydın, M. Âkif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 1985.
- "İstidâne", *DİA*, c. XXIII, İstanbul 2001.
- Bardakoğlu, Ali, "Hidâne", *DİA*, c. XVII, İstanbul 1998.
- Bayındır, Abdülaziz, *Şer'iyye Sicilleri-İslâm Muhâkeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1986.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmîyye ve Istilâhât-ı fikhîyye Kâmûsu*, Bilmen Yay., İstanbul 1970.
- Çiçek, Kemal, *Zimmis (Non-Muslims) of Cyprus in The Sharia Court 1110/39 A.H. / 1698-1726 A.D.*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Birmingham, Birmingham 1992.
- Çiğdem, Recep, *The Register of the Law Court of Istanbul 1612-1613: A Legal Analysis*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Manchester the Department of Middle Eastern Studies, Manchester 2001.
- Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm Hukuku*, İslâm Hukuku Külliyyatı Yay., İstanbul 1983.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Erkan, Nevzat, *18. yy'ın İlk Yarısında Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri-Şer'iyye Sicilleri ve Müdevvel Kaynaklar Işığında-*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Erten, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Düzenli, Pehlül, *Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Fetvaları*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2012.
- Erbay, Celal, "Nafaka", *DİA*, c. XXXII, İstanbul 2006.
- Ferruh, Ömer, *el-Üsre fi'ş-Şer'i'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1988.
- Gedikli, Fethi, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, sy. 5, c. III, İstanbul 2005.
- Gerber, Haim, "Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700", *International Journal of Middle East Studies (IJMES)*, sy. 12, USA 1980.
- Günay, Hacı Mehmet, "Nüşûz" *DİA*, c. XXXIII, İstanbul 2007.

- Hallâf, Abdülvehhâb, *Ahkâmü'l-Ahvâli's-Şahsiyye fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Kalem, Kuveyt 1990.
- İpçioğlu, Mehmet, *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi*, Nobel Yay., Ankara 2001.
- Jennings, Ronald, C., *Christians and Muslims in The Ottoman Cyprus and The Mediterranean World 1571-1640*, New York University Press, New York 1993.
- Studies on Ottoman social history in The Sixteenth and Seventeenth Centuries: Women, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*, The Isis Press, İstanbul 1999.
- Karataş, Ali İhsan, *Mahkeme Sicillerine Göre 18. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimler*, Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi-Şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdulmevcûd, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Kaya, Ali, 17. Yüzyıl Bursa Şer'iyye Sicillerinin İslam Aile Hukuku Açısından Tahlili, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (UİİFD)*, c. 17, sy. 1, Bursa 2008.
- Kenanoğlu, M. Mâcî, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yay., İstanbul 2004.
- İslâm-Osmanlı Hukukunda Zimmiler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, c. 3, sy. 5, 2005.
- Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi: 1839-1876*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1998.
- Macmillan, Arthur Tarleton, *What Is Christian Marriage ?*, Macmillan Co. Ltd., London 1944.
- Mergînânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, i'tinâ bih Na'im Eşref Nur Ahmed, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, Karaçi 1417.
- Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammâde ed-Dımaşkî el-Hanefî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, thk. Abdülmecîd Tu'me Halebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1998.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul 2000.
- Örs, Hayrullah, *Musa ve Yahudilik*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsût*, Çağrı Yay., İstanbul 1983.
- Şa'bân, Zekiyyüddin, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye li'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, Câmiatu Karyunus, Bingazi 1989.
- Uğur, Yunus, "Şer'iyye Sicilleri", *DİA*, c. XXXIX, İstanbul 2010.
- Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Adliye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu*, Dârul-Fıkr, Dimaşk 1985.
- Zeydan, Abdülkerim, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menin fi Dâri'l-İslâm*, Mektebetü'l-Kudüs, Bağdad 1982.